ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №8(26)2024
серії: філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія та археологія, соціологія
Bulletin of Science and Education

УДК 930(477):[2-523.6+2-788]:2-773]"1700/1917"](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1519-1533

Чучалін Олександр Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, тел.: (093) 648-21-00, https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

МОНАСТИРІ ТА ЧЕРНЕЦТВО КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Сьогодні чернецтво та монастирі як історико-культурний феномен викликають значний інтерес у професійних дослідників. В історії України монастирі грали досить значну роль. Особливо активно діяльність монастирів проявилася в синодальний період, що припав в Україні на 1786–1917 рр. Прикладом організації діяльності монастирів та становища чернецтва в цей період є обителі Київської єпархії. Інтерес в сучасній українській історіографії до православного чернецтва та монастирів обумовлений здобуттям Україною незалежності, крахом комуністичної ідеології та атеїстичної пропаганди, відновленням Православною церквою своїх позицій у суспільній свідомості. Особливий інтерес становить історіографія проблеми монастирів Київської єпархії синодального періоду, їх правового становища, господарсько-економічної діяльності, формування архітектурних комплексів та просторового розвитку.

Здійснений історіографічний аналіз означеної наукової проблеми дозволяє стверджувати, що у той час, як основні тенденції розвитку православних монастирів в Україні XIX – початку XX ст. поступово отримують все більше висвітлення, праць з історії монастирів Київської єпархії вказаного періоду існує поки не багато. У досліджуваних у цій статті працях авторів досить об'єктивно та інформативно викладено основні історичні закономірності і процеси, що відбувалися у внутрішній і зовнішній організації монастирського життя. Однак, більшість із них написано в краєзнавчому ключі і носять переважно науково-популярний характер. Політика російської імперської влади щодо монастирів на українських землях в синодальний період, їх правове становище, фінансово-господарська, соціокультурна діяльність, формування архітектурних комплексів, чисельність та соціальний склад чернецтва потребують поглибленого і комплексного вивчення.

Ключові слова: Православна церква, монастир, чернецтво, Київська єпархія, синодальний період, українська історіографія.

Chuchalin Oleksandr Petrovych PhD in History, Associate Professor of the Department of Ukraine's History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., 20308, Uman, tel.: (093) 648-21-00, https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

MONASTERIES AND MONASTICISM OF KYIV EPARCHY DURING THE SYNODAL PERIOD IN TODAY'S UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. Today, monasticism and monasteries as a historical and cultural phenomenon attract significant interest from researchers. In the history of Ukraine, monasteries have played a quite substantial role. Monastic activities were particularly prominent during the synodal period, which in Ukraine spanned from 1786 to 1917. The way monastic activities were structured and the importance of monasticism can be observed in the Kyiv eparchy monasteries during this period. Interest in Orthodox monasticism and monasteries within today's Ukrainian historiography is fuelled by Ukraine's independence, the decline of communist ideology and atheistic propaganda, as well as the revival of the Orthodox Church's role in public consciousness. An area of great interest lies in the historiography of the Kyiv eparchy monasteries during the synodal period, including their legal status, economic activities, architectural development and spatial evolution.

The historiographical analysis of this problem shows that, while the significant trends in the development of Orthodox monasteries in Ukraine during the 19th and early 20th centuries are gaining more attention, there are still relatively few studies on the history of the Kyiv eparchy monasteries during this period. The works reviewed in this article effectively outline the main historical patterns and processes related to both the internal and external organization of monastic life. However, the majority are approached from a local history standpoint and tend to be popular-scientific. The policies enacted by the Russian imperial authorities regarding monasteries in Ukrainian territories during the synodal period, as well as their legal status, financial and economic activities, socio-cultural contributions, architectural development and the demographic and social composition of the monastic community, necessitate a more comprehensive investigation.

Keywords: Orthodox Church, monastery, monasticism, Kyiv eparchy, the synodal period, Ukrainian historiography.

Постановка проблеми. Православна церква в сучасній Україні є важливим інститутом, що бере учать у формуванні духовно-моральних основ суспільства. Історично православні монастирі визначали духовний і культурний стан регіону, були важливими і досить потужними центрами просвітництва та господарської діяльності. Зі здобуттям Україною незалежності відійшло у минуле панування комуністичної ідеології з її атеїстичною пропагандою, відбувається відродження церковного та монастирського життя. Це, свою чергу, обумовлює інтерес наукового співтовариства до вивчення становища монастирів у важливих історичних християнських центрах в минулому. У зв'язку з цим виникає необхідність систематизувати отримані результати досліджень і оцінити перспективи розширення дослідницького поля. Тому **метою статті** є з'ясування стану наукової розробки проблеми становища, діяльності та просторового розвитку монастирів Київської єпархії синодального періоду в сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнених праць, які б відображали заявлену проблематику дослідження, станом на сьогодні практично не існує. Виключенням є дослідження, присвячені історіографічному аналізу окремих аспектів проблеми [9]. Також варто відзначити дисертацію О. Ластовської [29; 30], присвячену в загальному дослідженню історіографічного здобутку сучасних українських дослідників з проблематики православних монастирів в Україні загалом.

Виклад основного матеріалу. Кожна людина, що народилася і виросла в сучасній Україні частіше за все не віддає собі належне в тому, що має справу з духовною і культурною традицією, сформованою під впливом православ'я. Своїм релігійно-моральним авторитетом і своїми ідеалами Православна церква через монастирі, приходи й церкви впливала на українське суспільство в цілому.

На кінець синодального періоду (1917 р.) в Російській імперії, до складу якої входили українські землі, нараховувалося 67 єпархій і 48 тис. приходів, в яких діяло 80 792 храми, 1 025 чоловічих і жіночих монастирів. Вищу церковну ієрархію представляли 130 митрополитів, архієпископів і єпископів. Церкві належало біля 35 тис. початкових шкіл, 34 497 бібліотек. Церковні кадри готували 185 єпархіальних училищ, 57 семінарій і 4 духовні академії. Київська єпархія синодального періоду (1786–1917 рр.) налічувала у своєму складі 20 монастирів (11 чоловічих та 9 жіночих). Практично кожна обитель єпархії мала потужний архітектурно-господарський комплекс, власним коштом створювала і розвивала освітні (школи, училища) та соціальні (лікарні, богадільні, готелі, будинки для прочан) заклади. Окремі питання діяльності монастирів Київської

єпархії зазначеного хронологічного періоду вивчалися низкою сучасних українських дослідників.

Варто наголосити, що вітчизняним дослідникам на початку незалежності України у вивченні проблематики Православної церкви та її інституцій постійно доводилося ламати стереотипи «партійного підходу». Розсекречення архівних фондів та подальше розширення джерельної бази сприяли розгляду історії православних обителей, у тому числі й на матеріалах Київської єпархії. Згодом склалася нова дослідницька ситуація. У сучасній вітчизняній історіографії становище православних монастирів стало предметом окремого вивчення істориків.

Ту незначну кількість праць сучасних українськи дослідників, що розкривають проблеми діяльності монастирів Київської єпархії синодального періоду (кінець XVIII – початок XX ст.), умовно можна систематизувати за наступним принципом. Так, до праць узагальнюючого характеру відносимо дослідження В. Ластовського [31], О. Крижанівського [20]. Проблематика заснування та соціально-економічного становища православних монастирів Середнього Подніпров'я XIX ст. піднімалася у працях Л. Горенко [5], О. Пашковського [39]. Аналіз розвитку й стан історіографії проблеми дослідження історії православних монастирів та чернецтва Черкащини, територія якої входила до складу Київської єпархії XIX – початку XX ст., здійснено О. Ластовською [30].

У монографії В. Вечерського розглядаються питання благодійницької і культурно-освітньої діяльності православних монастирів України, серед яких автор характеризує і монастирі Києва [3]. Акцентуючи увагу на церковному землеволодінні XVIII – першої половини XIX ст. А. Зінченко [10] звертає увагу і на господарське становище монастирів, як результат політики російського царизму на Правобережній Україні.

Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства в різні історичні періоди досліджувала І. Ломачинська [33; 34]. Зокрема, авторка зупинилася на розкритті поняття «монастир», досліджувала історію розвитку та економічного становлення багатьох обителей України, у тому числі й тих, що існували на території Київської єпархії. Особливу увагу дослідницею приділено значенню монастирів у поширенні освіти та формуванні культурних ландшафтів України, збереженні національної духовності українців. Православні обителі на території України постають реальним втіленням соціальної пам'яті українського суспільства, елементом самоідентифікації української нації. На думку авторки, заслуговують на увагу функції монастиря щодо соціуму, його ролі у етнокультурному формуванні української нації. У своїй праці І. Ломачинська довела, що XIX ст., на яке припадає

синодальний період в Україні, стало етапом культурної кризи, коли православні монастирі стають проповідниками російської культури [34].

Питання характеру та особливостей адміністративно-територіальної структури православної церкви в Україні порушено у статті В. Меша [37]. Автор підкреслює, що монастирі були особливою ланкою в регіональній адміністративно-територіальній структурі РПЦ. Київська єпархія мала високий статус в загальноімперській церковній структурі XIX ст.: вона була однією з найбільш населених; один із трьох митрополитів імперії мав титул митрополита Київського; дві з чотирьох лавр імперії знаходилися в Україні: Свято-Успенська Києво-Печерська і Свято-Успенська Почаївська. Дослідник також справедливо підкреслює роль Російської православної церкви у здійсненні асиміляційної політики в Україні. З цим твердженням цілком погоджуємося, оскільки дослідження нами послужних списків монастирів Київської єпархії синодального періоду дозволяє стверджувати, що на керівні посади в монастирях призначалися вихідці з чернецтва російських монастирів, які там здобули освіту, зробили успішну кар'єру і мали стійкий імперський світогляд. Також автор підкреслює, що адміністративна підпорядкованість усіх монастирів єпархіальним преосвященним було витвором нової доби – синодального періоду Православної церкви.

У статті В. Меша згадується й про монастирських благочинних. У Київській єпархії їх було два – один благочинний відав монастирями Києва, другий – наглядав за рештою монастирів повітів [37, 210]. Також автором подано чисельність чернецтва українських монастирів останньої чверті XIX ст., охарактеризовано тенденції його стабільності.

До праць порівняльного характеру цього блоку віднесемо й статтю Г. Надтоки [38], де автор, порівнюючи становище православних монастирів в Україні та росії на початку XX ст., відзначав чинники збереження в українських обителях специфіки монастирського життя, причини зростання чисельності чернецтва, пояснював популярність жіночого аскетизму, розкривав специфіку внутрішнього життя обителей та соціальний склад чернецтва.

Дослідники також зачіпали широке коло проблем, пов'язаних з монастирським життям. Соціальний феномен чернецтва київських монастирів XVIII ст. досліджував М. Яременко [46]. Дослідник В. Клімов у своїй докторській дисертації здійснив релігієзнавчий аналіз діяльності православного чернецтва в Україні, у тому числі й Київської єпархії синодального періоду [16]. Проблемі з'ясування статусу настоятелів київських чоловічих штатних монастирів присвячено статтю Т. Кузнець [22].

Історик А. Кізлова [11] з'ясовувала місце і роль православних святинь Києва в духовному та суспільному житті містян XVIII – початку

XX ст. Свою монографію авторка присвятила взаємодії лаврської братії між собою та навколишнім світом через взаємодію при святинях монастиря.

Значимий напрям представляють дослідження регіонального характеру, в яких їх авторами подано історію окремо взятих обителей Київської єпархії. Однією з перших у цьому ключі стала праця М. Дегтярьова та А. Реутова «Михайлівський Золотоверхий монастир» [7], що вийшла друком у 1997 р. Автори зробили акцент на історії виникнення, архітектурній та мистецькій спадщині обителі. Аналізуючи «єпархіальне» століття – період XIX – початку XX ст., що настав після запровадження духовних штатів, дослідники підкреслюють, що церква остаточно перетворилася на один з державних інститутів імперії. Монастирі, які не були скасовані, перестали відігравати скільки-небудь помітну роль у суспільному житті країни. Тому з цього часу і діяльність михайлівської братії зосередилася на внутрішньому житті монастиря.

За штатом 1786 р. Михайлівський Золотоверхий монастир було віднесено до першого класу. Указом Святійшого Синоду від 16 жовтня 1799 р. настоятелями Михайлівського монастиря було призначено бути вікаріями (заступниками) київського митрополита з саном єпископів чигиринських [7, с. 127]. На основі використання матеріалів архівного фонду монастиря, період XIX – початку XX ст. авторами подано за діяльністю настоятелів Михайлівського Золотоверхого монастиря, показано їх внесок в розбудову обителі, становлення її господарського та економічного життя. Аналізуючи архівні джерела автори дійшли висновку, що судячи з переліку настоятелів Михайлівського монастиря XIX ст., обитель було повністю зросійщено. Самобутня українська традиція в ньому повністю перервалася, що позначилося також і на архітектурі монастирського комплексу [7, с. 136].

Історія окремо взятих монастирів та чернецтва Київської єпархії досліджувалася також у працях Т. Кілессо [14; 15] та О. Попельницької [41].

Монастирі Київської єпархії синодального періоду стали осередками поширення освіти та благодійництва. Так, діяльність Михайлівської церковно-учительської школи, заснованої при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі у 1890 р. досліджував Т. Кузьменко [23]. Автор підкреслює загальну тенденцію, характерну для православних монастирів Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. – поступово зростаючи економічно, монастирі розширювали і просвітницьку діяльність, у тому числі й серед незаможних верств суспільства. Головну роль у розвитку монастиря відігравали його настоятелі. Саме від їх позиції залежали питання спрямування духовного і просвітницького життя серед

учнів, ченців і паломників. Своєю діяльністю настоятелі і братія обителі відігравали велику благодійно-просвітницьку роль в українському суспільстві.

Звертають на себе увагу і праці Ю. Мариновського [36]. На основі архівних матеріалів автором проаналізовано генезу і функціонування православних обителей на території сучасної Черкаської області в синодальний період. Автором вперше було введено до наукового обігу документи з історії монастирів Черкащини, проаналізовано їх економічне життя, благодійницьку діяльність. Продовженням стали праці дослідників [24; 27-28], у яких простежується історія заснування, господарська та освітня діяльність, а також розвиток архітектурних ансамблів монастирів Південної Київщини. Відзначаються також і тенденції розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва. Тут авторами проаналізовано монастирські фінансові потоки, їх активність на ринку банківських послуг, що засвідчувало задіяння обителей краю у соціально-економічних процесах другої половини XIX ст., що активно змінювалися.

Через дослідження господарсько-економічного становища окремих обителей автори мали можливість простежити вплив реформ російського царату на становище православних обителей в Україні в цілому [6; 35]. У монографії «Видубицький монастир» Т. Кілессо [14] вказує на те, що у 1764 р. в росії, а у 1786 р. в Україні всі монастирські і церковні землі з кріпаками-селянами, їх господарством, промислами було відібрано і передано до державної скарбниці, а самі монастирі передано на утримання держави.

Однак, не всі обителі отримали таку можливість. Для фінансування монастирів державою було визначено критерії (штати), за яких обителі отримували виплати. На прикладі Києво-Видубицького монастиря Т. Кілессо показує становище колись великих православних обителей, що знаходилися в межах великих міст. Більшість угідь Видубицького монастиря було передано на користь держави. Лише ті землі з селянами і підприємствами, що розташовувалися біля самого монастиря, залишалися у його володінні: цегельні в долині Либіді та хутір на Багриновій горі, переправи через Дніпро та кілька сіл. Монастир було віднесено до другого класу. Він мав стати лікарнею для хворих і немічних монахів усіх тогочасних київських монастирів [14, с. 27].

В історичному нарисі про Києво-Флорівський жіночий монастир О. Крижановська [19] на основі архівних документів фонду обителі аналізує особливості організації діяльності жіночих монастирів Правобережної України. Зокрема, при запровадженні у 1786 р. духовних штатів монастирські вотчини з селянами перейшли до казни, а Флорівський монастир

було переведено до першого класу з призначенням на його утримання суми в розмірі 3564 руб. 80 коп. асигнаціями і збереженням за ним водяних млинів в селах Ходосівці та Хайникове, рибного озера, покосу та 14 косарів [19, с. 8]. Цікавою є подана авторкою інформація про настоятельниць монастиря, їх походження, рівень освіти та внесок у розвиток обителі. Зокрема, завдячуючи ігумені Парфенії (1865–1881 рр., в миру Аполінарія Олександрівна Адабаш), яку сміливо відносимо до категорії освіченого чернецтва, при Флорівській жіночій обителі у 1877 р. було відкрито притулок для дівчаток-сиріт, який згодом перетворила на зразкове жіноче училище. Настоятельницею також було організовано хор з насельниць та вихованок монастиря, що був добре відомий киянам. При монастирі було створено бібліотеку з фондами біля 400 томів книг [19, с. 12–13].

Значна частина публікацій присвячена просвітницькій діяльності монастирів [21]. У дисертації О. Перепелюк [40] показано особливості навчання церковному співу при церковно-парафіяльних школах та діяльність хорів у монастирях Київської єпархії, розкрито проблеми їх функціонування та місце у громадському житті.

Ще на початку 1990-х рр. з'являється науковий інтерес до монастирських архітектурних комплексів [32], який знайшов своє продовження і в наступні роки. Зокрема, Т. Кілессо [19, с. 32–40] розглядає історію та мистецьку спадщину Видубицького Свято-Михайлівського монастиря, етапи формування його архітектурного ансамблю, будівництво кожного з його храмів. До праць, що розкривають історію та діяльність окремо взятих монастирів міста Києва синодального періоду, їх архітектурні особливості віднесемо дослідження Т. Кочубинської [18], Г. Корнільєвої [17], В. Дятлова [8].

До матеріалів довідкового характеру віднесемо статті, підготовлені і розміщені авторами на сторінках енциклопедичних видань [1; 4]. У цих матеріалах подається інформація про історію створення та розвитку обителей, основні архітектурні пам'ятки, називаються імена настоятелів. Однак, у таких статтях бракує матеріалу, що стосується саме синодального періоду, оскільки саме на XIX – початок XX ст. припадає активізація господарської, благодійницької та просвітницької діяльності монастирів Київської єпархії. В енциклопедичній і довідковій літературі вміщено найбільш значимі факти з історії обителей і біографій чернецтва подаються в контексті історії Російської православної церкви в Україні. Досліджуваний період представлено фрагментарно.

Окремо варто виділити публікації науково-популярного та краєзнавчого характеру. Переважно це видання, присвячені ювілеям та

пам'ятним датам обителей. Серед них варто назвати видання, присвячені Михайлівському Золотоверхому монастирю [44]. У 2007 р. було видано альбом до 120-річчя Свято-Покровського Київського жіночого монастиря [43]. У світлинах на сторінках видання відображена історія обителі, заснованої у 1880-х рр., яка виконувала важливу соціальну та просвітницьку функцію. До 20-ї річниці незалежності України побачила світ книга за редакцією доктора історичних наук Н.М. Нікітенко «Православні святині Києва» [42], в якій відображено історію монастирів столиці синодального періоду.

Висновки. У сучасній вітчизняній історичній науці проблеми становища і діяльності православних монастирів Київської єпархії в синодальний період представлена незначною кількістю різноманітних по проблематиці і спрямованості працями.

З початку 1990-х рр. у вітчизняну історіографію входять теми, присвячені дослідженню позитивної суспільної ролі чернецтва, внеску монастирів у розвиток системи народної освіти, благодійницької діяльності. Тоді було започатковано комплексний підхід, що передбачав визначення культурно-історичної ролі монастирів, їх місця в розвитку економіки та їх значення як релігійно-культурних центрів. У той час, як основні тенденції розвитку православних монастирів в Україні XIX – початку XX ст. поступово отримують все більше висвітлення, праць з історії монастирів Київської єпархії вказаного періоду існує поки не багато. Більшість із них написано в краєзнавчому/регіональному ключі і носять переважно науково-популярний характер.

У досліджуваних у цій статті незначній кількості наявних працях сучасних дослідників досить об'єктивно та інформативно викладено основні історичні закономірності і процеси, що відбувалися у внутрішній і зовнішньої організації монастирського життя. Чітку дослідницьку оцінку отримали питання, пов'язані з господарською та культурно-просвітницькою діяльністю окремих обителей Київської єпархії. Разом з тим досліджень, спрямованих на комплексне вивчення проблеми становища та діяльності монастирів Київської єпархії синодального періоду, не проводилося. Політика російської імперської влади щодо монастирів на українських землях в синодальний період, їх правове становище, фінансово-господарська, соціокультурна діяльність, формування архітектурних комплексів, чисельність та соціальний склад чернецтва потребують поглибленого вивчення. Більше уваги варто приділити значенню обителей як релігійних і духовних центрів, оцінити їх роль і місце в суспільно-політичних і соціально-економічних процесах України XIX – початку XX ст. Проаналізовані у цій статті праці в напрямі дослідження монастирів та чернецтва Київської єпархії синодального періоду є вагомою основою для подальшого вивчення даної теми.

Література:

1. Білокінь С.І. Київський Братський Богоявленський монастир // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2007. С. 253.
2. Білокінь С.І. Київський Свято-Покровський жіночий монастир УПЦ МП // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: https://esu.com.ua/article-6226.
3. Вечерський, В. В. Українські монастирі. К. : Наш час, 2008. 400 с.
4. Вортман Д. Я. Київський Свято-Микільський Пустинний монастир // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка–Ком. С. 267.
5. Горенко Л. Чигиринський Троїцький жіночий монастир // Родовід. № 4 1992, с. 59–66.
6. Гудима Н. Землеволодіння православних монастирів південної Київщини у XIX ст. // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. 2012. Книга І. С. 384–391.
7. Дегтярьов М.Г., Реутов А.В. Михайлівський Золотоверхий монастир. К.: Техніка, 1997. 160 с.; іл.
8. Дятлов В. Церковщина: повесть о забытой киевской святине. К.: [б.и.], 2001. 398 с.
9. Жам О.М. Борошномельне виробництво Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: історіографія: автореф. дис… канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2018. 20 с.
10. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX століття. К., 1994. 180 с.
11. Кізлова А.А. Православні святині Києва в духовному та суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.): автореф. дис… канд. іст. наук. К., 2010. 16 с.
12. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії братії при святинях Китаївської та Голосіївської пустиней (кінець XVIII – початок XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 51 2018, с. 265–271.
13. Кізлова А. Усамітнення в натовпі: соціальні взаємодії братії при шанованих святинях Києво-Печерської Успенської лаври (1786 –перші десятиліття XX ст.). Монографія. К.:ПП «Фірма «Гранмна», 2019. 560 с.: іл.
14. Кілессо Т.С. Видубицький монастир. К., 1999. 127 с.
15. Кілессо Т.С. Братський Богоявленський монастир і Києво-Могилянська академія. К., 2002. 144 с.
16. Клімов В.В. Православне чернецтво в Україні: релігієзнавчий аналіз суспільно-значущої діяльності в проблемному дискурсі національної історії: автореф. дис… д-ра філос. наук. К., 2008. 35 с.
17. Корнільєва Г.І. Трапезна Микільського монастиря. К., 1999. 28 с.
18. Кочубинская Т. Обитель на Печерске. Киевский Свято-Введенский монастырь. К.: Анна-Т, 2008. 235 с.: ил.
19. Крижановська О. О. Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах XVI – початку XX ст.: монографія. К. : 2001. 98 с.
20. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.). К., 1991.128 с.

21. Кузнець Т.В. Другокласні та церковно-учительські школи Духовного відомства на початку XX століття // Уманська старовина: Науковий журнал. №1 2016, с. 25–30.

22. Кузнець Т. Настоятелі київських чоловічих монастирів XIX – початку XX ст.: складники їх статусу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія». Вип. 35 2021, с. 9–19.

23. Кузьменко Т. Михайлівська церковно-учительська школа при Києво-Золотоверхому монастирі (кін. XIX ст.) // Труды Киевской духовной академии. №19(191) 2019, с. 88–99.

24. Лавріненко Н.П. Соціально-економічне становище та культурно-освітня діяльність православних монастирів півдня Київської єпархії (1793–1917 рр.): автореф. дис… канд. іст. наук. Черкаси, 2008. 20 с.

25. Лавріненко Н.П. Утворення та діяльність навчальних закладів при монастирях Київської єпархії // Фінанси України. № 12 2005, с. 133–146.

26. Лавріненко Н.П. Участь православних монастирів Київської єпархії у системі духовної освіти Російської імперії (XIX – початок XX ст.) // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. пр. Вип. 14 2005, с. 18–26.

27. Лавріненко Н., Кукса Н., Сиволап М. Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2012. 88 с.

28. Лавріненко Н.П. Православні монастирі Південної Київщини (соціально-економічна діяльність). 1793–1917 рр. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2009. 216 с.

29. Ластовська О.Л. Православні монастирі і чернецтво в Україні: сучасна українська історіографія: автореф. дис. канд.іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2014. 22 с.

30. Ластовська О.Л. Сучасна історіографія питання дослідження православних монастирів і чернецтва Черкащини // Вісник НАКККіМ. Серія «Історія». №4 2013, с. 269–275.

31. Ластовський В.В. Між суспільством і державою. Православна церква в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. в історії та історіографії. Монографія. К.: Фенікс: НКПІКЗ, 2008. 496 с.

32. Лесик О.В. Замки та монастирі України. Львів, 1993. 176 с.

33. Ломачинська І. М. Монастирі України. К.: Балтія-Друк, 2015. 208 с.

34. Ломачинська І. Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». №2 2016, с. 61–70.

35. Люта Т. Земельна власність і статус Братського Богоявленського монастиря/ колегії (до 400-ліття заснування Київського братства та школи) // *Український історичний журнал*. № 6 (525) 2015, с. 106–131.

36. Мариновський, Ю. Ю. Черкаська минувшина: науково- популярна література. Кн. 1 Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. Черкаси : Відлуння, 1997. 207 с.

37. Меша В.Г. Характер територіально-адміністративної структури Православної церкви в Україні останньої чверті XIX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. №2 2008, с. 207–212.

38. Надтока Г. Православні монастирі в Україні 1900–1917 рр. // Українське релігієзнавство. №8 1998, с. 22–26.

39. Пашковський О.А. Господарська, освітня та благодійницька діяльність Жаботинського Свято-Онуфріївського чоловічого монастиря. *Православ'я–наука–суспільство: проблеми взаємодії:* Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси, 2004. С. 111–113.

40. Перепелюк О.М. Церковні хори в Київській єпархії XIX – початку XX століття: дис… д-ра філософії. Умань, 2020. 229 с.

41. Попельницька О. Миколаївський та Богословський Йорданські монастирі у Києві // Київська старовина. № 1 2005, с. 29–34.

42. Православні монастирі міста Києва / за ред. д-ра іст. наук Н.М. Нікітенко. К.: Техніка, 2011. 352 с.

43. Свято-Покровский Киевский женский монастирь: к 120-летию основания обители/ А. Драбинко, Р. Кобысь. К.: [Б.и.], 2007. 63 с.

44. Чобіт Д.В. Михайлівський Золотоверхий монастир. Броди: Просвіта, 2005. 32 с.

45. Яременко М.В. Формування та основні характеристики чернецтва київських монастирів (20-і – середина 80-х рр. XVIII ст.): автореф. дис… канд. іст. наук. Київ, 2002. 20 с.

46. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. К: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 304 с.

References:

1. Bilokin, S.I. (2007). Kyivskyi Bratskyi Bohoiavlenskyi monastyr [Kyiv Bratsky Epiphany Monastery]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy:* T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - K.: V-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].

2. Bilokin S.I. Kyivskyi Sviato-Pokrovskyi zhinochyi monastyr UPTs MP [Kyiv Holy Intercession Women's Monastery of the UOC MP]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*/ Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2013. URL: https://esu.com.ua/article-6226 [in Ukrainian].

3. Vecherskyi, V. V. (2008). Ukrainski monastyri [Ukrainian monasteries]. K. : Nash chas [in Ukrainian].

4. Vortman, D. Ya. (2007). Kyivskyi Sviato-Mykilskyi Pustynnyi monastyr [Kyiv Saint Michael Desert Monastery]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K. : Naukova dumka, 4 : Ka–Kom, 267 [in Ukrainian].

5. Horenko, L. (1992). Chyhyrynskyi Troitskyi zhinochyi monastyr [Chigyryn Trinity Convent]. *Rodovid, 4,* 59–66 [in Ukrainian].

6. Hudyma, N. (2012). Zemlevolodinnia pravoslavnykh monastyriv pivdennoi Kyivshchyny u XIX st. [Land ownership of Orthodox monasteries in the southern Kyiv region in the 19th century]. *Istoriia relihii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk. I,* 384–391 [in Ukrainian].

7. Dehtiarov, M.H., Reutov A.V. (1997). Mykhailivskyi Zolotoverkhyi monstyr [Michael's Golden Domed Monastery]. K.: Tekhnika [in Ukrainian].

8. Diatlov, V. (2001). Tserkovshchyna: povest o zabytoi kyevskoi sviatyne [Tserkovshchyna: a story about a forgotten Kyiv shrine]. K.: [b.y.] [in Russian].

9. Zham, O.M. (2018). Boroshnomelne vyrobnytstvo Pravoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st.: istoriohrafiia [Flour milling production of the Right-Bank Ukraine of the late 18th and early 20th centuries: historiography]: avtoref. dys… kand. ist. nauk. Pereiaslav-Khmelnytskyi, [in Ukrainian].

10. Zinchenko, A.L. (1994). Tserkovne zemlevolodinnia v politytsi tsaryzmu na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsi XVIII – pershii polovyni XIX stolittia [Church land ownership in the policy of tsarism in Right Bank Ukraine at the end of the 18th – the first half of the 19th century]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Kizlova, A.A. (2010). Pravoslavni sviatyni Kyieva v dukhovnomu ta suspilnomu zhytti kyian (kinets XVIII – pershi desiatylittia XIX st.) [Orthodox shrines of Kyiv in the spiritual and social life of Kyivans (end of the 18th – first decades of the 20th century)]: avtoref. dys… kand. ist. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kizlova, A. A. (2018). Sotsialni vzaiemodii bratii pry sviatyniakh Kytaivskoi ta Holosiivskoi pustynei (kinets XVIII – pochatok XIX st.) *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 51,* 265–271 [in Ukrainian].

13. Kizlova, A. (2019). Usamitnennia v natovpi: sotsialni vzaiemodii bratii pry shanovanykh sviatyniakh Kyievo-Pecherskoi Uspenskoi lavry (1786 –pershi desiatylittia XIX st.). Monohrafiia. [Solitude in the crowd: social interactions of the brothers at the revered shrines of the Kyiv-Pechersk Assumption Lavra (1786 - the first decades of the 20th century). Monograph]. K.:PP «Firma «Hranmna» [in Ukrainian].

14. Kilesso, T.S. (1999). Vydubytskyi monastyr [Vydubytskyi monastery]. Kyiv [in Ukrainian].

15. Kilesso, T.S. (2002). Bratskyi Bohoiavlenskyi monastyr i Kyievo-Mohylianska akademiia [Bratsky Epiphany Monastery and Kyiv-Mohyla Academy]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Klimov, V.V. (2008). Pravoslavne chernetstvo v Ukraini: relihiieznavchyi analiz suspilno-znachushchoi diialnosti v problemnomu dyskursi natsionalnoi istorii [Orthodox monasticism in Ukraine: a religious analysis of socially significant activity in the problematic discourse of national history]: avtoref. dys… d-ra filos. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

17. Kornilieva, H.I. (1999). Trapezna Mykilskoho monastyria [The refectory of the Mykyl Monastery]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Kochubynskaia, T. (2008). Obytel na Pecherske. Kyevskyi Sviato-Vvedenskyi monastyr [The monastery in Pechersk. Kyiv Holy Vvedensky Monastery]. Kyiv [in Russian].

19. Kryzhanovsk, O. O. (2001). Kyievo-Florivskyi (Voznesenskyi) zhinochyi monastyr v dokumentakh ta materialakh XVI – pochatku XIX st.: monohrafiia [Kyiv-Florivskyi (Voznesenskyi) Nunnery in documents and materials of the 16th - early 20th centuries: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Kryzhanivskyi, O.P. (1991). Tserkva u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku Pravoberezhnoi Ukrainy (XVIII – persha polovyna XIX st.) [The Church in the socio-economic development of Right Bank Ukraine (XVIII - first half of the XIX centuries)..).]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Kuznets, T.V. (2016). Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly Dukhovnoho vidomstva na pochatku XIX stolittia [Secondary and church-teacher schools of the Theological Department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal, 1*, 25–30 [in Ukrainian].

22. Kuznets, T.(2021). Nastoiateli kyivskykh cholovichykh monastyriv XIX – pochatku XX st.: skladnyky yikh statusu [Abbots of Kyiv men's monasteries of the 19th and early 20th centuries: components of their status]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia «Istoriia», 35*, 9–19 [in Ukrainian].

23. Kuzmenko, T. (2019). Mykhailivska tserkovno-uchytelska shkola pry Kyievo-Zolotoverkhomu monastyri (kin. XIX st.) [St. Michael's Church and Teacher's School at the Kyiv-Zolotoverkhy Monastery (end of the 19th century)]. *Trudy Kyevskoi dukhovnoi akademyy, 19(191*), 88–99 [in Ukrainian].

24. Lavrinenko, N.P. (2008). Sotsialno-ekonomichne stanovyshche ta kulturno-osvitnia diialnist pravoslavnykh monastyriv pivdnia Kyivskoi yeparkhii (1793–1917 rr.) [Socio-economic situation and cultural and educational activities of the Orthodox monasteries of the south of the Kyiv diocese (1793–1917):]: avtoref. dys… kand. ist. nauk. Cherkasy [in Ukrainian].

25. Lavrinenko, N.P. (2005). Utvorennia ta diialnist navchalnykh zakladiv pry monastyriakh Kyivskoi yeparkhii [Formation and activity of educational institutions at the monasteries of the Kyiv Diocese]. *Finansy Ukrainy. 12*, 133–146 [in Ukrainian].

26. Lavrinenko, N.P. (2005). Uchast pravoslavnykh monastyriv Kyivskoi yeparkhii u systemi dukhovnoi osvity Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.) [The participation of Orthodox monasteries of the Kyiv Diocese in the system of spiritual education of the Russian Empire (19th - early 20th centuries)]. *Lavrskyi almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. pr. 14*, 18–26 [in Ukrainian].

27. Lavrinenko, N., Kuksa, N., Syvolap M. (2012). Hetmanskyi Pustynno-Mykolaivskyi Medvedivskyi monastyr [Hetmansky Pustinno-Mykolaivskyi Medvedovsky monastery]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].

28. Lavrinenko, N.P. (2009). Pravoslavni monastyri Pivdennoi Kyivshchyny (sotsialno-ekonomichna diialnist). 1793–1917 rr. [Orthodox monasteries of the Southern Kyiv region (social and economic activity). 1793–1917]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].

29. Lastovska, O.L. (2014). Pravoslavni monastyri i chernetstvo v Ukraini: suchasna ukrainska istoriohrafiia [Orthodox monasteries and monasticism in Ukraine: modern Ukrainian historiography]: avtoref. dys. kand.ist. nauk. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].

30. Lastovska, O.L. (2013). Suchasna istoriohrafiia pytannia doslidzhennia pravoslavnykh monastyriv i chernetstva Cherkashchyny [Modern historiography of the issue of the study of Orthodox monasteries and monasticism in Cherkasy region]. *Visnyk NAKKKiM. Seriia «Istoriia», 4*, 269–275 [in Ukrainian].

31. Lastovskyi, V.V. (2008). Mizh suspilstvom i derzhavoiu. Pravoslavna tserkva v Ukraini naprykintsi XVII – u XVIII st. v istorii ta istorihrafii [Between society and the state. The Orthodox Church in Ukraine at the end of the 17th and 18th centuries. in history and historiography]. Monohrafiia. K.: Feniks: NKPIKZ [in Ukrainian].

32. Lesyk, O.V. (1993). Zamky ta monastyri Ukrainy [Castles and monasteries of Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

33. Lomachynska, I. M. (2015). Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. K.: Baltiia-Druk [in Ukrainian].

34. Lomachynska, I. (2016). Rol pravoslavnykh monastyriv u formuvanni svitohliadnykh oriientyriv ukrainskoho suspilstva [The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Filosofiia», 2*, 61–70 [in Ukrainian].

35. Liuta, T. (2015). Zemelna vlasnist i status Bratskoho Bohoiavlenskoho monastyria/kolegii (do 400-littia zasnuvannia Kyivskoho bratstva ta shkoly) []. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 6 (525)*, 106–131 [in Ukrainian].

36. Marynovskyi, Yu. Yu.(1997). Cherkaska mynuvshyna: naukovo- populiarna literatura. Kn. 1 Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoi Cherkaskoi oblasti do 1917 roku [Cherkasy's past: scientific and popular literature. Book 1 Orthodox monasteries on the territory of the modern Cherkasy region until 1917]. Cherkasy : Vidlunnia [in Ukrainian].

37. Mesha, V.H. (1998). Kharakter terytorialno-administratyvnoi struktury Pravoslavnoi tserkvy v Ukraini ostannoi chverti XIX st. [The nature of the territorial and administrative structure of the Orthodox Church in Ukraine in the last quarter of the 19th century.]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo, 2*, 207–212 [in Ukrainian].

38. Nadtoka, H. (1998). Pravoslavni monastyri v Ukraini 1900–1917 rr. [Orthodox monasteries in Ukraine 1900–1917]. *Ukrainske relihiieznavstvo, 8*, 22–26 [in Ukrainian].

39. Pashkovskyi, O.A. (2004). Hospodarska, osvitnia ta blahodiinytska diialnist Zhabotynskoho Sviato-Onufriivskoho cholovichoho monastyria [Economic, educational and charitable activities of the Jabotinsky St. Onufriiv Monastery]. *Pravoslavia–nauka–suspilstvo: problemy vzaiemodii:* Materialy Druhoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 111–113 [in Ukrainian].

40. Perepeliuk, O.M. (2020). Tserkovni khory v Kyivskii yeparkhii XIX – pochatku XX stolittia [Church choirs in the Kyiv diocese of the 19th and early 20th centuries]: dys… d-ra filosofii. Uman [in Ukrainian].

41. Popelnytska, O. (2005). Mykolaivskyi ta Bohoslovskyi Yordanski monastyri u Kyievi [Mykolaiv and Bogoslovsky Jordanian monasteries in Kyiv]. *Kyivska starovyna, 1,* 29–34 [in Ukrainian].

42. Pravoslavni monastyri mista Kyieva [Orthodox monasteries of the city of Kyiv] (2011) / za red. d-ra ist. nauk N.M. Nikitenko. K.: Tekhnika [in Ukrainian].

43. Sviato-Pokrovskyi Kyevskyi zhenskyi monastyr: k 120-letyiu osnovanyia obytely [Holy Pokrovsky Kyiv Women's Monastery: on the 120th anniversary of the founding of the monastery] (2007) / A. Drabynko, R. Kobys. K.: [B.y.] [in Russian].

44. Chobit, D.V. (2005). Mykhailivskyi Zolotoverkhyi [Michael's Golden Domed Monastery] . Brody: Prosvita [in Ukrainian].

45. Yaremenko, M.V. (2002). Formuvannia ta osnovni kharakterystyky chernetstva kyivskykh monastyriv (20-i – seredyna 80-kh rr. XVIII st.) [Formation and main characteristics of the monasticism of Kyiv monasteries (20s - mid-80s of the 18th century)]: avtoref. dys… kand. ist. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

46. Yaremenko, M. (2007). Kyivske chernetstvo XVIII st. [Kyiv monasticism of the XVIII century]. K: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].